

શ્રી

આત્માનંદ પ્રકાશ

દોહરો.

આત્મવૃત્તિ નિર્મલ કરે, આપે તત્ત્વ વિકાશ;
આત્માને આરામ દે, આત્માનંદ પ્રકાશ.

પુસ્તક ૩ જી. વિક્રમ સંવત ૧૯૬૨—કાર્તિક. અંક ૪ થી.

પ્રભુ સ્તુતિ.

શાર્દૂલવિકીડિત.

બેઠું^૧ વર્ષ નવીન વિક્રમ તણું સદ્ધર્મ^૨ શર્મે ભર્યું,
પ્રેમેથી પ્રભુમો જિનેંદ્ર ચરણે ત્યાં ચિત્ત રાખો ઠર્યું;
આરાધો જિનધર્મ કર્મ^૩ હરવા સદ્ભાવના આચરી,
ગાવો સદ્ગુરુ ભક્તિ ગીત રસથી આનંદ અંગે ધરી. ૧

ગુરુ સ્તુતિ.

આરામ આત્માને કરે, નહિં કામ ત્યાં આવી ઠરે,
આધિ^૪ ઉપાધિ^૫ અતરેથી સઘ જે દૂરે કરે;
નવરંગ આત્માનંદ આપે જે સદા સુખ^૬ વૃંદને,
ગુરુવર્ય તે સઘલા હરો ભયકારિ આ ભવ કુંદને. ૧

૧. ઉત્તમ ધર્મ સુખથી ભરેલું. ૨. કર્મનો નાશ કરવા. ૩. મનતી
પીડા. ૪. સાંસારિક પીડા. ૫. સુખના સમૂહને.

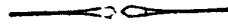
૭૪

આત્માનાં ૬ પ્રકારો.

~~~~~

સુલણો ૭૬.

વર્ષ વિક્રમતાણું નવિન આ નેહથી નિર્મલું આવિયું તે વધાવો,
 આદિ અર્હન જિનરાજના સદ્ગુણો ઘોર ગર્જન કરી સર્વ ગાવો;
 ધર્મના તેજથી ચળકતા ચૈત્યમાં ચપળતા પરહરી સઘ પેશો;
 પૂજ પરમેશને ભાવ ભક્તિ ધરી સકલ કણ કર્મના તીવ્ર પેષો. ૧
 નેહથી નિરખતાં નાથ ને નયનથી નીર નિર્મલ મને નિત્ય નાચો,
 સાધુ સન્માનથી સાધુ ભક્તિ કરો, ગુરુ તાણા ગૌરવે ચિત્ત રાખો;
 સ્નેહ સાધર્મિમાં આદરે અંતરે સુખદ થઈ તેમને સ્હાય આપો,
 ચિત્ત કરણા કરી કૂરતા પરહરી દીન દુઃખી તાણાં કષ્ટ કાપો. ૨
 જૈન શાલા રચી જ્ઞાનના દાનથી ધર્મના બંધુને જ્ઞાન આપો,
 સર્વ દે સ્હાય સુખ સાધવો અર્પવા મિત્રના મહલો સર્વ સ્થાપો;
 ઐક્ય સઘળે કરી ધર્મ ગૃહ નીતિના નિયમ બાંધી બધા જન સુધારો,
 જય કરી ધર્મનો ક્ષય કરી કર્મનો મુક્તિપુરનો ધરો પંથ સારો. ૩

ગુણદ્રષ્ટિ.

“ જન ઉત્તમ ગુણ ગાવતાં ગુણ આવે નિજઅંગ. ”

પરગુણ પરમાણૂ પર્વતી કૃત્ય નિત્યં ।

નિમ્ન હૃદિ વિકસન્તઃ સન્તિ સન્તઃ કિં ચન્તઃ ॥

આ સંસારમાં જીવ માત્ર સુખનો અભિલાષી હોય છે. સૌ
 ક્રોધને તડકેથી છાંયે જવાની ઇચ્છા હોય છે. સૌ ક્રોધને આત્મ
 કલેશકારક સ્થાનમાંથી શાન્તિ દાયક સ્થાનમાં જવાની ઇચ્છા હોય
 છે. તે તે પ્રકારની ઇચ્છા શીઘ્ર પૂર્ણ થાય એવે સ્થાને જવાની ઇચ્છા

ગુણ દષ્ટિ.

૭૫

સૌને હોય છે. મતલબ કે ક્ષણિક સુખના કરતાં. શાશ્વત સુખની ઇચ્છા સૌને સહજ હોય છે. હવે આવા પ્રકારની ઇચ્છા તૃપ્ત કરવાને યોગ્ય સાધનની જરૂર છે. યોગ્ય સાધન તે એ કે એવા પ્રકારનું સુખ જણે પ્રાપ્ત કર્યું હોય તેની સલાહ લેવી વા તે અલભ્ય હોય તો તે જ માર્ગે આલ્યા હોય તેની જને ખબર હોય તે ત્રોડાને પૂછવું. પણ આથી ઉલટું જ મનુષ્યોએ એવું અક્ષય સુખ પ્રાપ્ત કર્યું નથી, એવું અક્ષય સુખ પ્રાપ્ત કરવાને યોગ્ય માર્ગ પણ લીધો નથી. આર તેથી વિપરીત માર્ગ લીધો છે તેવા માણસોને પગલે સુખની ઇચ્છાવાળા માણસો આવે છે; અને તેથી સ્પષ્ટ છે કે ઇચ્છિત ક્ષણ મળતું નથી. ઘણાખરા માણસો દુનિયામાં ગાડરોની જેમ વર્તે છે અને અંતે દુઃખ રૂપમાં પડે છે; દુનિયા પોતાના જ જેવા માણસો બાળી ફક્ત છે એમ માનીને તેઓનું અનુકરણ કરે છે અને તાદશ વર્તનથી સંતોષ પકડે છે; પરગુણ પરમાણૂ..... કિયન્તઃ । એવા ઉત્તમ મનુષ્યો કાણ હોય ? અર્થાત કાંઈ હોયજ નહીં એમ અવધું માનીને સામાન્ય પ્રકારના માણસોની પંક્તિમાં પોતાની ગણના થી ખેદને બદલે આર સંતોષ તેમને થાય છે. ભાઈ આજ કાંઈ સારાની દુનિયા છે એમ કહ્યા કરવું એટલે શું ? બીજા બધા હોય એવું થવું—રહેવું એટલે પણ વૃત્તિમાં પડ્યા રહેવું, ગમે તે પ્રકારે થન પ્રાપ્ત કરી ઇન્દ્રિયો પોષણ કરવું અને અંતે જ અક્ષય સુખની વાંછા સ્વાભાવિક રીતે જીવને હોય છે તેને નિષ્ક્રિય કરનાર માર્ગને લઇને પ્રાન્તે દુઃખી થવું એના જેવી મૂર્ખાઈ બીજી કઈ ? આનું નામ દોષ દ્રષ્ટિ; કારણ કે દુનિયા દોષમય જોઈ તેથી. ઉત્તમ મનુષ્યો—અક્ષય સુખની વાંછાવાળા—દુનિયામાં છતાં, જેવામાં

૭૬

આત્માનંદ પ્રકાશ.

ન આભ્યા; જ્ઞાનાદિગુણયુતા નિત્યં સ્વાધ્યાયસંયમરતા અક્ષયસુ-
 खमार्गोपदेशका साधवः स्थितिमन्तोपि न दृष्टाः । कुमार्गगामी
 સામાન્ય માણસોને પગલે ચાલવાથી પોતામાં રહેલ જ્ઞાન દર્શન
 ચારિત્રાત્મક રત્નત્રયીની ખબર પડતી નથી. નહીં તો તેવા ઉત્તમ
 ગુણોવાળો મારો આત્મા છે એમ નિરંતર જાણીને તે ગુણોને આ-
 ચ્છાદન કરનારા આવરણો દૂર કરવાનો માર્ગ લેવાય અને તે રસ્તે
 અક્ષય સુખ પ્રાપ્ત થાય. કારણ કે જણે આત્માને—મૂળ ગુણે
 સહિત—યથાર્થ જાણખ્યો તેને અક્ષય સુખ પ્રાપ્તિનો માર્ગ પ્રાપ્ત
 થયો કહેવાયજ—માટેજ જ્ઞાનીઓ ‘ તારા આત્માને જાણખ know
 thyself ’ એમ નિરંતર ધ્વનિ—ઉદ્ઘોષણ કરે છે.

અન્ય મનુષ્યમાં ભલે અનેક અવગુણ યા દોષ હોય પરંતુ
 એક જ ગુણાંશ યા ગુણની રેખા હોય તો તે ગુણજ તારી દ્રષ્ટિનું
 બિંદુ કર. એ પ્રમાણે નિરંતર કરવાથી તે ગુણાંશ તારામાં પ્રગટ
 થશેજ. આમજ પ્રભુ સ્તુતિનું રહસ્ય છે. તેથી વિરૂદ્ધ જ બીજા
 દોષ જ અન્ય મનુષ્યમાં રહેલા છે તેને જ તું તારી દ્રષ્ટિનું બિંદુ
 કરીશ તો તે દોષનો તે રીતે તને પરિચય થવાથી તે દોષ જાપર
 તારો તિરસ્કાર થવાને બદલે કદાચ તારી પ્રીત થવાથી અથવા
 તિરસ્કાર જતો રહેવાથી તારામાં તે દોષ પ્રગટ થશે. અત્રે એક
 મુનિ—જેના પાત્રામાં બીજા સાધુ થુંક્યા હતા કે કાંઈ બીજા પ્રકા-
 રનો તિરસ્કાર કર્યો હતો તે મુનિ તે તિરસ્કાર કરનારના દોષ તરફ
 દ્રષ્ટિ નહીં કરતાં પોતાના કર્મોની નિંદા કરી અંતે ઢવળી થઈ
 મોક્ષે ગયા હતા—તે મુનિનું દૃષ્ટાંત સાર્થક છે.

બીજું દૃષ્ટાંત ગજસુકુમાલનું છે કે જ પોતાના શ્વસુરે કરેલી

ગુણ દષ્ટિ.

૭૭

~~~~~  
 પીડા બીલકુલ ધ્યાનમાં ન લેતાં પોતાનાજ ધ્યાનમાં લીન થઇ મુક્ત થયા હતા.

ददतु ददतु गालि गालिमन्तो भवन्तः । What can the poor give ? nothing. પોતાની પાસે હોય તેનુંજ દાન થાય એ સ્વાભાવિક છે. વિસ્મય પામવા જેવું કંઈ નથી. Consider that it is owing to your own actions in the past that you are confronted with so much insult, or that it is owing to their own કર્મ s that they are placed in a position to injure you & not to benefit you; how poor in spirit are they who can do no good to others but on the contrary evil ? They dig their own tombs; they kill their own souls; take pity on them.

જે ચઢવાની ઇચ્છા હોય તો ગુણ જો. પડવું હોય તો દોષ જો. જેવું જોઈશ તેવું પામીશ. પવિત્ર વસ્તુ પેખીશ તો પવિત્ર થઈશ. માટે તારી આસપાસ પવિત્ર વસ્તુ રાખ. ખરાબમાં પાણી સાફ જોવાનો પ્રયત્ન કર જથી તને અપવિત્ર દર્શનનું નુકશાન થવા પામે નહિ. શ્રીકૃષ્ણ મહારાજ એક સર્વાંગ વ્યાધિમ્મસ્ત શ્વાનમાં તેના મુખની નિગિડ અવિરલ દંતાવલી જોઈને સાનંદાશ્ચર્ય પામ્યા હતા, તેને દાખલો લે. દોષ જોવાથી નિર્મલ આત્મા કલુષિત થાય છે; લઘુતા આવે છે. મનને દોષ જોવાનો અવકાશ મળે એ કેટલું હલકું મન સાખીત કરે છે ? જે મન શુભ કાર્યોમાં જોડાયલું રહેતું હોય, શુભ સંગતિવાળું હોય તો તેને અશુભ સંગતિનો અવકાશજ ક્યાંથી મળે. ગુણ ગુણનાના કાર્યમાંથી નવડ થાય તો દોષ ઉપર દોડેને ? ઉત્તમ મનુષ્યો

૭૮

આત્માનંદ પ્રકાશ.

સર્વદા સ્વપરહિત થાય એવાજ કાર્યમાં—એવીજ વિચારણામાં—એવાજ ભાષણમાં તત્પર રહે છે. એનો અનુત્તમ માણસજ ગુણેતર વસ્તુ ઉપર દષ્ટિ કરે. સજ્જન તો અગિય જગતને સજ્જનમયજ દેખેછે. તેને સ્વપ્ને પણ ખ્યાલ નથી આવતો કે વળી દુનિયામાં સજ્જન શિવાય બીજા પ્રકારના મનુષ્યો વસે છે. જે મનુષ્યો પોતાના શરીર તથા કપડાંની બાબતમાં એટલી બધી સંભાળવાળા હોય છે કે એક જરાપણ ડાઘ પડયે તુરત નાહી લે અથવા કપડાં બદલી નાંખેછે તે લોકો પોતાના આત્માની ઉપર પડતા ડાઘની બાબતમાં એટલાજ સાવચેત થાય તો આ જગત કેવું ભવિજનમય થતને સૌને સુખદ થાય ? પરંતુ અકસોસકે તેઓ એવા નથી એ આ પંચમ કાલનો મહિમા દાખવે છે.

વળી દોષ દષ્ટિ એ એક દુષિત જનસંગતિનું નાતું સ્વરૂપ છે. દોષ દષ્ટિ એટલે દોષજ જોયા કરવા એનો અર્થ એકે તેટલા સમય સુધી દોષવાનું મનુષ્યનો સંગ કરવો. દુર્જનસંગ કિચિન્માત્ર લાભ ન કરતાં કેવલ નુકસાન કારક છે એમ અનુભવ સિદ્ધ છે તો દોષનો દષ્ટિથી એટલે વિચારણાથી સંગ કરવો એ હાનિ કારક ન હોય એ કેમ બને ?

જે વસ્તુનું નિત્ય સ્મરણ કરીએ તે પામીએ—વહેણા કે મોડા. તેમ દોષનું નિત્ય સ્મરણ કરવાથી દોષજ આવે; અને ગુણનું સ્મરણ કરવાથી ગુણજ આવે. માટેજ એમ કહ્યું છે કે ‘જન ઉત્તમ ગુણ ગાવતાં ગુણ આવે નિજ અંગ.’

સુખાધુરી } શાહ ત્રીલુવનદાસ ઓધવજી ભાવનગરી.
૧૯૧૨ }
દિપોત્સવી. } બી. એ. એસ. એલ. બી.

ચિંતામણિ.

૭૯

ચિંતામણિ.

પ્રકરણ ૧૦ મું.

મુનિ વૈભવ વિજયનું ખીનું વ્યાખ્યાન.

દુર્જનનું સ્વરૂપ.

(અનુસંધાન પાને ૩૦ થી ચાલુ).

પૂર્વના નિયમ પ્રમાણે વર્દ્ધમાનપુરની વ્યાખ્યાન શાલા શ્રી-
સાઓથી ભરપૂર થઇ ગઈ. બરાબર વ્યાખ્યાન સમયે મુનિ વૈભવ-
વિજયે પોતાનું વ્યાખ્યાન શરૂ કર્યું. તેઓ ગંભીર અને મધુર
સ્વરે બોલ્યા, ભદ્ર શ્રીતૃ ગણ, આજે દુર્જન વિષે વ્યાખ્યાન આ-
પનાનું છે. સાંપ્રત કાલે સજ્જનો કરતાં દુર્જનોની સંખ્યા વધતી
જાય છે. અનેક જાતના દુર્જનો સ્થાને સ્થાને દૃષ્ટિએ પડે છે. તેના
દુર્જનથી તમારે સર્વદા દૂર રહેવું. વિશેષમાં કેટલાએક એવા દુર્જ-
નો હોય છે કે, જેઓનો આડેબર સન્નજનના જેવો દેખાય પણ
અંતરમાં તેઓ સર્વ રીતે દુર્જન હોય છે. તેના દુર્જનોથી તમારે
વિશેષ ચેતવાનું છે. ખલ પુરુષોના ચરિત્ર સર્વને હાની કારકજ
હોય છે. તેના ખલ પુરુષોના સંબંધમાં કદિપણ આવવું નહીં.
સાહિત્યના વિદ્વાનો ખલ પુરુષ અને કાંટાને માટે બે પ્રકારના ઉપાય
બતાવે છે. પહેલો ઉપાય—જીપ્પાનથી તેના મુખનો ભંગ કરતો અને
બીજો ઉપાય—તેનાથી દૂર રહેવું. એક વિદ્વાન પુરુષ સ્વઠ શબ્દની
ઉત્પત્તિ વિષે લખે છે કે, વિશિષ્ટ અને વ્યાસ એ બે શબ્દના
છેદલા અક્ષર લઇને સ્વલ એ શબ્દ બનેલો છે. તેથી વિશિષ્ટ એ-
ટલે તીર અને વ્યાસ એટલે સર્પ તે બંનેના વિષમ ગુણ ખલ

૮૦

આત્માનંદ પ્રકાશ.

પુરુષોમાં આવે છે. સર્પને દાંતમાં વિષ હોય છે, મક્ષિકાને મસ્તકમાં વિષ હોય છે. વીંછીને પૂચ્છમાં અને ખલ પુરુષને સર્વ અંગમાં વિષ હોય છે. તેવા ખલ પુરુષોનું સુખ કમલ પત્રના જેવું લાગે છે; અને વાણી અંદનના જેવી શીતળ લાગે છે. તથાપિ તેના દૃઢ્યમાં ઈર્ષ્યા અને ક્રોધની જ્વાલા પ્રજ્વલિત થયા કરે છે. એ ખલ પુરુષ પોતાના પ્રાણનો ત્યાગ કરીને પણ બીજાના હિતમાં વિશ્ન કરે છે. જેવી રીતે કે આસમાં આવેલી મક્ષિકા (માંળી) ભોજન કરનારને વમન કરાવે છે. એ લોકોની વિદ્યા પિશુનતા છે, બીજાને દોષ આપવા એ તેમનું આલુષણ છે. અને બીજાને દુઃખ આપવું, એ તેમનું સુખ છે. શ્રાવકો ! તેવા ખલ પુરુષથી તમારે દૂર રહેવું, કદિપણ તેઓનો સંગ રાખવો નહીં. એક મહાન નીતિકાર તે વિશે નીચેના શ્લોક આપે છે. :—

પુષ્પમાલાનુસંગેન સૂત્રં શિરસિ ધાર્યતે ।

મત્કુળાનાં ચ સંયોગાત્ સદ્વા દંડેન તાડયતે ॥ ૧ ॥

ઠાઈપણ માણસ સૂત્રને મસ્તક ઉપર ધારણ કરતું નથી, પણ પુષ્પની માલાના સંગથી તે સૂત્ર મસ્તક ઉપર ધારણ કરવામાં આવે છે એ સત્સંગનો પ્રભાવ છે. સૂત્રને પુષ્પ માલાનો સંગ થવાથી તે મસ્તક ઉપર ધારણ કરવામાં આવે છે. સુવાનો ખાટલો કાંઈ અપરાધ કરતો નથી પણ માંકડના સંગથી તેને લોકો તાડન કરે છે. તેવી રીતે દુર્જનના સંગથી બીજાને અવશ્ય હાનિ થાય છે. આજ કાલ એવા ઘણાં દુર્જનો ઉત્પન્ન થાય છે. કેટલાએક તો એવા દુર્જનો હોય છે કે, તેઓ ઉપરથી સંજ્ઞનના જેવો આડંબર રાખે અને

ચિંતામણિ.

૮૧

તેમના અંતરમાં દુર્જનના દોષ સ્ફુરી રહ્યા હોય છે. તેવા સજ્જના-
કૃતિ દુર્જનોથી તમારે વિશેષ સાવચેત રહેવું. આવકના ઉત્તમ કુલમાં
જન્મ પ્રાપ્ત કરીને દુર્જનતાના દોષથી લિપ્ત થએલા ડેટલાએક
શ્રાવકભાસ દુર્જનો આપણા ધાર્મિક ખાતાઓને કલંકિત કરે છે.
એ ઈર્ષ્યા અને કુસંપના દોષને લઇને ડેટલાએક દુર્જનો આપણા
ધર્મના પવિત્ર ખાતાઓમાં અવ્યવસ્થા કરી દે છે. દેવદ્રવ્ય, જ્ઞાન-
દ્રવ્ય અને સાધારણ દ્રવ્યનો પણ તેઓ દુરુપયોગ કરવાને ચૂકતા
નથી. આવા દુર્જનોના સહવાસમાંથી તમારે સર્વદા દૂર રહેવું
એટલુંજ નહીં પણ ધર્મના પવિત્ર ખાતાઓનો વહિવટ તેવા
દુર્જનોના હાથમાં સોંપવો નહીં જોઇએ.

શ્રાવકભાઈઓ, દુર્જનોના ચરિત્રો સર્વથી વિલક્ષણ છે તેઓ
એટલે સુધી પોતાની દુષ્ટતા દર્શાવે છે કે, જો બીજાની પાયમાલી
થતી હોય તો વખતે પોતાના પ્રાણનો પણ ભોગ આપે છે. તે
વિષે એક ચમત્કારી શ્લોક નીચે પ્રમાણે છે:—

કસ્ત્વં ભદ્ર સ્વલેશ્વરોહમિદ્ કિં ઘોરે વને સ્થાયિતે

શાર્દૂલાદિભિરેવ હિંસપશુભિઃ સ્વાઘોડહમિત્યાશયા ॥

કસ્માત્કષ્ટમિદં ત્વયા વ્યવસિતં મદેહમાંસાશિનઃ

પ્રત્યુત્પન્નનૃમાંસમક્ષણધિયસ્તે ઘનન્તુ સર્વાન્ નરાન્ ॥ ૧ ॥

કાઠ એક ઘેર જંગલમાં કાઠ એક ખલ માણસ ઉભો હતો,
તેને કાઠ ત્યાંથી પસાર થતા મુસાફરે પુછ્યું “અરે ભદ્ર, તું કાણ
છે” ? “હું ખલેશ્વર—ખલ પુરૂષોનો રાજા છું. આવા ઘેર જંગલમાં
કેમ ઉભો છું ?” સિંહ વિગેરે હિંસક પ્રાણીઓ મારું લક્ષણ કરે એવી

૯૨

આત્માનંદ પ્રકાશ.

~~~~~  
 આશાથી હું અહિં ઉભો છું.” “આવું કષ્ટ શા માટે કરવા ધારે છે?”
 “મારા શરીરનું માંસ ચાખી તે હિંસક પ્રાણીઓને માણસના માંસને
 લક્ષણ કરવાની બુદ્ધિ થાય અને પછી તે બધા માણસોને મારી ના-
 ખે—આવી ધારણાથી હું મરવાને તૈયાર થયો છું”. અહા! કેવી
 દુર્જનતા? ખીજનો ધાત કરવાને આત્મધાત કરવા તૈયાર થયેલા તે
 ખલેશ્વરનું ચરિત્ર ખરેખર દુર્જનતાનો પૂર્ણ નમુનો છે. આવા દુર્જ-
 નોથી સર્વદા દુર રહેવું જોઈએ. એવા અપવિત્ર ખલેશ્વરની છાયામાં
 પણ આવવું ન જોઈએ.

— ૯૩ —

પ્રકરણ ૧૧ મું

સજ્જનનું સ્વરૂપ.

ભદ્ર આવકો, આભૂમંડલમાં અલંકાર રૂપ સજ્જનોના લક્ષણ
 પણ તમારે જાણવા જોઈએ. સજ્જન વિષે જોટલું વિવેચન કરીએ
 તેટલું થોડું છે. માનવ મંડલમાં ઉત્તત પદ્ધતિનું શિખર સૌજન્ય
 છે. સૌજન્ય રૂપ સુધાનો પ્રભાવ અલૌકિક છે. એ દિવ્યગુણ યતિ કે
 ગૃહસ્થ બંનેમાં વાસ કરે છે. સૌજન્ય ગુણની પ્રાપ્તિ પુણ્ય
 યોગેજ થાય છે અને તેથીજ પુણ્યની પ્રબલતા વૃદ્ધિ પામે છે એટલે
 એ મહાન્ પુણ્યાનુબંધી પુણ્ય કર્મનો હેતુ થાય છે. પવિત્ર આવક-
 પણું, એ સજ્જનતામાંજ રહેલું છે. જૈન શાસ્ત્રકારો સર્વોત્તમ
 સજ્જન પુરૂષોત્તમ આવક કહે છે. સજ્જનતાનો સંપૂર્ણ અધિકારી
 આવક હોઈ શકે છે. દરેક ભિન્ન ભિન્ન ધર્મ ભાવનામાં મિથ્યા દષ્ટિ-
 ત્વ કહી શકાય છે પણ સજ્જનતા તે સર્વથી વિલક્ષણ છે. ગમે તે

ચિંતામણિ.

૯૩

ધર્મ ભાવનાને ધારણ કરનારી વ્યક્તિમાં સજ્જનતા તિરાબાધ થઈ રહી શકે છે. ધાર્મિક વિચાર અને ક્રિયાના પ્રવાહ જુદા જુદા હોય, તથાપિ સજ્જનતાનો નિવાસ તેમાં યથેચ્છ રીતે જોવામાં આવે છે. સજ્જનતાને ઠોઠ ધર્મની કે ક્રિયાની અપેક્ષા નથી. એ મહાન્ ગુણ કાલેકરી માનવને ઉત્તમ ધર્મ ભાવનામાં આકર્ષી શકે છે. દરેક વિવિધ ધર્મની ભાવનામાં ઉત્પન્ન થયેલા ભવ્યજનો કાલે કરીને સમ્યગ્ દષ્ટિ થઈ શકે છે, તે બીજા સજ્જનતાનું જ છે.

શ્રેષ્ઠિજનો, એવી સર્વોત્તમ સજ્જનતા સંપાદન કરવા તમારે સતત પ્રયાસ કરવો. જન્મથી કે કર્મથી આવક નામ ધારી શકાય છે પણ સજ્જનતા ધારી શકાતી નથી. સજ્જનતાની મહા વિદ્યા પુણ્યથી કે સ્વભાવથી શીખી શકાય છે. એ મહાવિદ્યા નિર્મલ અને પવિત્ર હૃદય વિના ટકી શકતી નથી. એ મહા વિદ્યાના અભ્યાસીઓ સ્વતઃસિદ્ધ અને પુણ્યકર્મ રૂપ ગુરૂથી શિક્ષિત થયેલા છે.

આ અસાર સંસારમાંથી સારગ્રાહી અને સદ્વર્ત્તનની શોભાને ધારણ કરનારા માત્ર સજ્જનો જ છે. ધાર્મિક વૃત્તિથી પવિત્ર એવા સજ્જનોનું જીવન જ કૃતાર્થ છે. સજ્જનતા વિના આ જગત્માં માનવ જીવનની ઉત્તતિ જોવાને ઠોઠ પણ સમર્થ થઈ શકતું નથી.

સજ્જનોમાં એકી સાથે સદ્ગુણોની શ્રેણિ આવી નિવાસ કરે છે. સજ્જનતા રૂપ કલ્પલતા તેના આશ્રિતને વાંદિચ્છત ફલ આપે છે. જ્યાં સજ્જનતાનો પૂર્ણ પ્રકાશ પ્રકાશિત છે, ત્યાં અજ્ઞાન રૂપ અધકાર ટકી શકતું નથી. સૌજન્યની દિવ્ય શક્તિ તેના પરીક્ષકોને વશીભૂત કરી શકે છે. અનેક મહાત્માઓ, સૌજન્યના મહા પ્રતાપથી સર્વપૂજ્ય અને સર્વમાન્ય થયેલા છે. સૌજન્યનો ઉત્પા-

૮૪

આત્માનંદ પ્રકાશ.

દેહ જ્ઞાનગુણ પણ જો સૌજન્યથી વિયુક્ત થાય તો તે ગર્વનો કારણ હોઈ અનર્થ અને અપવાદનું પાત્ર બને છે. જગતમાં સૌજન્ય વિનાનું પાંડિત્ય ગર્વથી કલંકિત થઈ નિંદાનું ભાજન થાય છે.

બદ્ધ આવકગણ, એવું સૌજન્ય સંપાદન થાય તેવી પ્રવૃત્તિ સર્વદા આચરજો. જો તમારામાં સૌજન્ય ગુણ આવેલો હશે તો તમારી આવકતા સંપૂર્ણ રીતે પ્રકાશી નીકલશે. સૌજન્ય વિનાનું આવકત્વ અજગલતા સ્તનવત્ નિરર્થક છે. આવકત્વ હોય અને સૌજન્ય ન હોય તો તે આવકાભાસનું સ્વરૂપ ઉત્પન્ન કરે છે.

આવક રત્નો, સજ્જન ગૃહસ્થોની વૃત્તિ ઠેવી ઉત્તમ હોય તે તમારે મનન કરવા યોગ્ય છે. અજલિમાં રહેલા પુષ્પો જગ બને હાથને સુગંધ આપે છે; તેમ સમદ્રષ્ટિવાળા સજ્જનો શત્રુ અને મિત્ર બનેને સરખો લાલ આપે છે. તેઓની વૃત્તિમાં શત્રુત્વ કે મિત્રત્વ નથી. સજ્જન મહાશયોના હૃદય દુઃખ સહન કરવામાં વજથી પણ કઠોર હોય છે અને અન્યને દુઃખી જોઈ આર્દ્ર થતાં તે હૃદય પુષ્પથી પણ વધારે કામલ હોય છે. એ પવિત્ર મહાત્માઓના હૃદય સર્વદા સૌજન્યરૂપ સુધાથી તૃપ્ત છે, કદિપણ તેમાં વિકાર ઉત્પન્ન થતાં નથી. તે વિષે સાહિત્યકારો ગાયના દુધનું અને ક્ષીર સાગરનું દ્રષ્ટાંત આપે છે: ગાયનું દુધ બીજ દિવસે દહીં થઈ જાય છે અને ક્ષીરસાગરના દુધમાં અઘાપિ વિકારભાવ જોવામાં આવતો નથી. એ મોટાઓની મહત્તા છે. ગંગાજલ પાપને, ચંદ્ર તાપને અને કલ્પવૃક્ષ દીનતાને દૂર કરે છે. ત્યારે પવિત્ર હૃદયના સજ્જન પુરૂષો પાપ, તાપ અને દીનતા એ ત્રણેને દૂર કરે છે. ચંદનના વૃક્ષો સર્પનો સંગ કરે છે, તથાપિ પોતે વિષમય થતા

ચિંતામણિ.

૮૫

નથી તેમ નિર્લેપ વૃત્તિવાલા સન્ન જન પુરૂષો સગના દોષથી દૂષિત થતા નથી. એ અતિપવિત્ર મહાશયોને કદિ સંપત્તિ કે વિપત્તિ આવે તથાપિ તેઓ પોતાનું સ્વરૂપ ફેરવતા નથી, એકજ રૂપમાં રહે છે. ગગનમણિ સૂર્ય ઊદય અને અસ્તકાલમાં રક્તવર્ણનેજ ધારણ કરે છે.

પ્રિય શ્રાવક ગણ, આવી સર્વોત્તમ સુજનતા તમારે શુદ્ધતામાં પણ ધારણ કરવા યોગ્ય છે. વિશેષમાં તમને કહેવાનું કે, આર્હત શાસ્ત્રના નિયમ પ્રમાણે તમે પરિગ્રહનો નિયમ ધારણ કરજો. જમ લક્ષ્મીનું સ્થાન વ્યાપાર છે, તેમ પાપનું અને પુણ્યનું સ્થાન પણ લક્ષ્મીજ છે. લક્ષ્મીવડે ઊત્પન્ન થયેલા મદ્યથી અંધ થયેલા પુરૂષો અનેક પાપકર્મમાં યોગ્ય છે. અકાર્ય કરવામાં તેઓ સર્વદા તત્પર થાય છે. પરિગ્રહનો વૃદ્ધિ પામતો લોભ અનેક પ્રકારની વિડંબના કરાવે છે. તેથી સર્વ પ્રકારના પરિગ્રહને નિયમમાં રાખવાની જરૂર છે. જમ જમ પરિગ્રહની ઇષણાઓ વધતી જાય તેમ તેમ લુબ્ધ પુરૂષ સ્વધર્મથી વિમુખ થતો જાય છે. પરિગ્રહના મહિન અંધકારમાં આવી પડે તો પ્રમાદી પુરૂષ પછી ધર્મ કરુણીને જોઈ શકતો નથી. તેની લુબ્ધ દ્રષ્ટિ કેવલ પરિગ્રહમયજ થઈ જાય છે. પરિગ્રહ રૂપ પાશમાં સપડાએલો પ્રમાદી પુરૂષ પશુની જમ અનેક વિડંબના ભોગવે છે. પરિગ્રહ એ જ્ઞાન રૂપ સૂર્યનો અસ્તગિરિ છે. પરિગ્રહ રૂપ પવન ધાર્મિકતા રૂપ મેઘમાલાને વીંખેરી નાખે છે. પરિગ્રહ રૂપ ચોરે લુટેલો શુદ્ધ પુરૂષ જ્ઞાન ધનથી રહિત થઈ અધોગતિમાં ત્રિટાય છે. પરિગ્રહ રૂપ મહાસાગરમાં મગ્ન થયેલો મનુષ્ય તેના પારને પામતો નથી. પરિગ્રહ મોહને વધારનાર, માયાનું

૮૬

અત્માનાંદ પ્રકાશ.

સન્માન કરનાર અને કપટને ખીલાવનાર એક અદ્ભુત વસ્તુ છે.

ભદ્ર શ્રાવકો, એવા અધમમાં અધમ એવા પરિગ્રહનો તમે ત્યાગ કરજો. કદિ સર્વથા ત્યાગ ન બને તો તેને નિયમની અવધિમાં લાવજો. એ દુષ્ટ પરિગ્રહની વિષમતા જાણીને સર્વજ્ઞ દયાળુ ભગવંતે પરિગ્રહ પ્રમાણનું વ્રત કહેલું છે. એ વ્રતને મહાવ્રતની પદવીમાં પણ આરોપિત કર્યું છે. એ મહાજ્ઞાની પ્રભુએ પરિગ્રહના વિષમય પ્રવાહમાં તણાતા પ્રાણીઓનો ઉદ્ધાર કરવાને પોતાના પવિત્ર આગમમાં ઉત્તમ બોધ આપેલો છે. પરમ કૃપાળુ પ્રભુએ આગમ રૂપ આઘોષણથી સર્વને જાહેર કર્યું છે, કે “પરિગ્રહનો ત્યાગ અને નિયમ કરજો.” પ્રિય શ્રોતૃગણ, આજે દુર્જન તથા સજ્જનના સ્વરૂપ વિષે વિવેચન કરી આ વ્યાખ્યાન સમાપ્ત કરવામાં આવે છે. આજના વ્યાખ્યાનના સારનું તમે મનન કરજો. જે ઠાઠ શ્રવણ કરી તેને વારંવાર હૃદય મંદિરમાં સ્થાપિત કરે અને તે પ્રમાણે વર્તવા પ્રવર્તન કરે તે ઉત્તમ શ્રોતા કહેવાય છે. તેવી રીતે તમે ઉત્તમ શ્રોતા થઈ આ ઉપદેશને સ્વીકારજો. ઠટલાએક પ્રમાદી શ્રોતાઓ ઉમંગથી વ્યાખ્યાન સાંભળવા આવે અને તે સાંભળ્યા પછી ચાલતા વિષયને વિસ્મૃત કરી દે અને સાંસારિક આદિ ઉપાધિમાં પડી પોતાના પ્રવર્તનને સુધારી શકે નહીં તે અધમ શ્રોતા ગણાય છે. તેવા અધમ શ્રોતાની આગળ વ્યાખ્યાન કરવું, તે માત્ર વૃથા શ્રમ કરવા રૂપ ફળ વાળું છે. તેવા અધમ શ્રોતાવાદી પરિષદા મૂર્ખ પરિષદા કહેવાય છે. માટે તેવી રીતે નહીં કરતાં તમે ઉત્તમ શ્રોતા થઈ આ કહેલા ઉપદેશને સફળ કરવા પ્રયત્ન કરજો.

આ પ્રમાણે ઉપદેશ આપી મુનિ વૈભવવિજયે (ચિંતા-

ચિંતામણી.

૮૭

મણિએ) પોતાનું વ્યાખ્યાન સમાપ્ત કર્યું. આદીશ્વર પ્રભુની જય
 યોદ્ધાવી વર્દ્ધમાનપુરનો શ્રાવક વર્ગે વાહ વાહ કહેતો વિસર્જન થઈ
 ગયો. સાર્ધી વિદ્યાશ્રી પોતાના પૂર્વાશ્રમના બંધુના મુખની વાણી
 સાંભળીદુહયમાં અત્યંત આનંદ પામ્યા અને ધર્મમય પ્રેમથી બંધુ
 સ્વરૂપ મુનિરાજ વૈભવવિજયને વંદના કરી પોતાના ઉપાશ્રય પ્રત્યે
 ગયા. પોતાના વિદ્વાન્ ગુરુબંધુના વ્યાખ્યાનની પ્રશંસા સાંભળી
 મુનિ વિચારવિજયને પણ અતિ આનંદ થયો. અપૂર્ણ.

શારીરિક મહા રાજ્ય.

(અભિનય કથા.)

આ ચમત્કારી અદ્ભુત મૂમંડલ ઉપર એક મનોહર અને નમુ-
 નાદાર રાજ્ય ચાલે છે, સર્વદા અવિનાશી અનેક ઈચ્છાઓથી ભરપૂર
 એક રાજ તેજોમય રાજ તેમાં રાજ્ય કરે છે. તેના તાબામાં સર્વદા
 મોટી સેના હાજર રહે છે. એ પ્રતાવી રાજ શૌર્ય, ધૈર્ય અને ઔદાર્ય
 વિગેરે ગુણોથી અલંકૃત છે તથાપિ તે પોતાના મંત્રીઓને હુમેશાં
 તાબે રહે છે. સર્વ સૈનિકાની પ્રીતિ રાજની ઉપર વિશેષ છે. તે
 પ્રતાપી રાજનો ડોટવાલ સ્વભાવે ઉગ્ર છે. તેના ઉગ્ર સ્વભાવને લઈ
 ઢાઈ ઢાઈવાર મહારાજ તેને તાબે થઈ જાય છે. પોતે સેવ્ય છતાં ઢાઈ
 વાર તે પ્રચંડ ડોટવાલનો સેવક થઈ પડે છે. તે રાજની આગલ
 ત્રણ મંત્રીઓ એકી સાથે જુદા જુદા પ્રધાનપદ ઉપર હાજર રહે છે.
 તે મંત્રીઓની સંમતિથી મહારાજ પોતાનું રાજ્ય ચલાવે છે. તેઓમાં

૯૮

આત્માનંદ પ્રકાશ.

~~~~~  
 એક ઉચ્ચ સ્વભાવનો મંત્રી છે, તે અસત્ય અને પાપાંડ માર્ગે ચાલનારો છે. તે મંત્રીની ઇચ્છા સર્વદા નહારી છે રાજાની રાજ્ય સમૃદ્ધિનો દુરૂપયોગ કરવાની તેની ધારણા છે. આવા દુષ્ટ મંત્રીને લઈ એ મહારાજાનો દેશ ઘણો દુઃખી રહે છે. દયાળુ રાજા પોતે પણ તેથી ઘણો દુઃખ પામે છે.

ઉપરના વૃત્તાંતનો ઉપનય પ્રત્યેક પ્રાણીએ મનન કરવા યોગ્ય છે. તેનું મનન કર્યા પછી ભવિ પ્રાણી આત્મ સુધારણા કરી શકે છે. આ શરીર એક રાજાનું અમત્કારી અને અદ્ભુત નગર છે. તેની અંદર બધી ઈંદ્રિયો ત્યાં રહેનારી પ્રજા છે, એ મહાન રાજ્યનો મહારાજા જીવ છે, તેને ભોગાભિલાષ, ક્રોધ અને બુદ્ધિ—એ ત્રણ જુદા જુદા પ્રધાનો છે. તે જીવરૂપ મહારાજાના રાજમંડપમાં ભિન્ન ભિન્ન સેના રહે છે. તે સેનામાં પાંચતત્વ, વાત, પિત્ત અને કફ તથા ઈંદ્રિયોના વિષયો સુખ્ય છે. શરીર ઈંદ્રિયો અને અંતઃકરણનો તેમાં સમાવેશ થાય છે. એ બધી સેના જીવરાજાને આધીન છે. તેઓનો નાયક અને પ્રેરક જીવ રાજા છે. તે મહારાજાને આ સર્વ સેનાની ચાહના છે; કારણ કે તેના રાજ્યની સર્વ પ્રકારની સિદ્ધિ એમનાથીજ થાય છે. તે મહારાજાના ત્રણમંત્રીઓમાંથી ભોગાભિલાષ અને ક્રોધ—એ બે મંત્રી જીવરાજાને વિશેષ દબાવે છે. એ જુદા અને પાપાંડી મંત્રીઓ બુદ્ધિરૂપ મંત્રીના કહેવાથી વિપરીત પણે વર્તે છે. તે મહારાજાનો ક્રોધ રૂપ મંત્રી તો મહા તીક્ષ્ણ અને કઠિન છે, તેનામાં બીલકુલ વક્ષદારી નથી. તે પોતાના આશ્રયદાતા જીવરાજાને તાબે કરી બીજાનો ધાત કરવા ઇચ્છે છે આ પ્રયત્ન અધિકારીને લઈ જીવ રાજાનું શારીરિક રાજ્ય બહુ દુઃખી રહે છે.

શારીરિક મહારાજ્ય.

૯૯

~~~~~

આ શારીરિક મહારાજ્ય ક્યારે સર્વ રીતે સુખી થાય એવી ઇચ્છા રાખનાર જીવરાજ કોઈ નિષ્પક્ષપાતી અને ન્યાયી મહાશયની સલાહ લેવાને ગયો. તે કૃપાલુ મહાશયે આ મહાન્ રાજ્યકર્તાને કુખી જોઈ આ પ્રમાણે પોતાની અમૂલ્ય સલાહ આપી. આ મહાશય તે પરમ કૃપાલુ ગુરુ સમજવા. તેઓએ જીવરાજને જણાવ્યું કે રાજેન્દ્ર, ચિંતા કરશો નહીં. તમારા રાજ્યની સુધારણા તમારે આધીન છે. તમારા યુદ્ધિરૂપ મંત્રીને તમે સંમત થજો. ભોગાભિલાષરૂપ પ્રધાનને નબલો કરી તમારા તાબામાં રાખજો. યુદ્ધિથી વિપરીત જે કાંઈ કહે, તે માનશો નહીં. જીવસ્વભાવવાલા ક્રોધરૂપ મંત્રીને પ્રબલ થવા દેશો નહીં, તેને મર્યાદામાં રાખજો; મર્યાદાનું ઉલ્લંઘન કરવા દેશો નહીં. તે હમેશાં યુદ્ધિરૂપ મંત્રીના કહેવા પ્રમાણે વર્તે તેવી યોજના કરજો. ભોગાભિલાષ અને ક્રોધ—એ બંને મંત્રીઓને નિર્મલ કરી યુદ્ધિરૂપ મંત્રીના તાબામાં સોંપી દેજો. તેઓ યુદ્ધિરૂપી મંત્રીની આજ્ઞા પ્રમાણે વર્તે તેમ કરવા પ્રયત્ન કરજો. તેમાં એટલું ધ્યાનમાં રાખજો કે, તે બંને કપટી મંત્રીઓ યુદ્ધિરૂપી મંત્રીને દબાવી પોતાને સ્વાધીન કરે નહીં.

મહારાજ, આ પ્રમાણે તમે યોજના કરશો તો તમારું રાજ્ય સુખી થશે. તમારી સત્કીર્તિ સર્વત્ર પ્રસરશે છે. તમારી ઉપર પરમાત્માનું ચક્રવર્તી રાજ્ય છે. તમે તેના એક ખંડિયા રાજ છો. જે તમારું રાજ્ય સર્વ રીતે સુખી હશે તો તમારી ઉપર ચક્રવર્તી રાજ્ય ખુશી થશે. મહાન્ ચક્રવર્તી પરમાત્માના દરબારમાં તમને મોટું માન મળશે, અને સર્વ સ્થાને તમારા શારીરિક ધર્મ રાજ્યનું યશોગાન થશે.

આ પ્રમાણે તે મહાશયની સલાહ સાંભલી જીવરાજ ખુશી

૯૦

આત્માનંદ પ્રકાશ:

થયો. તેણે તત્કાલ પોતાના રાજ્યની સુધારણા કરવા માંડી: પોતાની હજુરમાં ધર્મરૂપ સલાહકારને સન્માન સાથે રાખી તેણે શારીરિક રાજ્યને મ્હોટા પાયા ઉપર સુધી દીધું; રાજ્યમાં જે જે કોટવાલ વિગેરે પ્રચંડ સ્વભાવના હતા, તેઓને બુદ્ધિરૂપ મંત્રીના લાખામાં સોંપ્યા. એ ઉત્તમ યોજનાને લઈ તેનું શારીરિક રાજ્ય સુખી થયું. તેના રાજ્યમાં રહેનારી સર્વ પ્રજા સુખી થઈ અને જીવરૂપ મહા રાજ નિશ્ચિંત થઈ અને ગયો તેની પવિત્ર વર્તણૂક જોઈ મહાન્ ચક્રવર્તી પરમાત્માની તેની ઉપર પ્રસન્નતા થઈ.

ભવિજનો, આ સંક્ષિપ્ત અભિનય ઉપરથી ઘણો બોધ લેવાનો છે. આ જીવ બુદ્ધિને ભોગાભિલાષ તથા ક્રોધના સ્વાધીનમાં સોંપે, ત્યારે એનું શારીરિક રાજ્ય પાચમાલ થઈ જાય છે અને તેનો રાજ પણ ભાગ્યહીન થઈ જાય છે, તેથી એ પ્રત્યક્ષ થયું કે, ભોગ અને રોગ સાથે અન્ન તથા જલ શરીરના આહાર રૂપ કરવામાં આવ્યા છે અને શરીર ઇન્દ્રિયોનું નૈમિત્તિક વાસસ્થાન છે. વળી ઇન્દ્રિયો બુદ્ધિને ખબર પોહોચાડવાનું કામ કરે છે, તે ઇન્દ્રિયો દ્વારા પરમાત્માના ઐશ્વર્યને જુવે છે અને જાણે છે, તેથી આ ઇન્દ્રિયો બુદ્ધિની સેવા (નોકરી) કરનારી છે. બુદ્ધિનું નિમિત્ત જીવને ઉદ્દેશીને રહેલું છે. તે બુદ્ધિ જીવનો પ્રકાશમાન દીવો છે કે જેના પ્રકાશે કરીને જીવ પરમાત્માને જોઈ શકે છે. તે પરમાત્માના દર્શન આ જીવને માટે પરમ સ્વર્ગ છે. તે જીવના જીવનની સાર્થકતા પરમાત્માના દર્શનથી જ છે. જ્યારે આ જીવને પરમાત્માનું તાત્વિક દર્શન પ્રાપ્ત થાય, ત્યારે તે પોતાના ઉત્તમ કાર્યને પ્રાપ્ત કરી પૂર્ણ રીતે કૃતાર્થ થાય છે અને તેનું આ શારીરિક મહાન્ રાજ્ય સર્વોત્કૃષ્ટપણે પ્રકાશી નીકલે છે.

જ્ઞાન પંચમી.

૯૩

~~~~~

જ્ઞાન પંચમી.

આ ભારત વર્ષમાં આહુત ધર્મની પર્વાવળીમાં જ્ઞાનપંચમીનું મહા પર્વ એક અગત્યનું પર્વ છે. સર્વ ધર્મ ભાવનાનું મૂલ જ્ઞાન છે. જ્ઞાનના ગૌરવથીજ ધર્મની ઉત્પત્તિ છે. જ્ઞાન ભક્તિ એ ઉત્તમમાં ઉત્તમ ધર્મ ભક્તિ છે. જ્ઞાન રૂપ અલંકારથી અલંકૃત થયેલા પુરૂષો જગતને વંદનીય થાય છે. જ્ઞાન તત્વદર્શન કરાવે છે. જ્ઞાનરૂપ સૂર્યના પ્રકાશથી જગતના સર્વ પદાર્થો પ્રકાશિત થાય છે. પ્રાચીન જૈન મુનિઓએ પોતાના જ્ઞાનના ખજાનો ભારતના માનવમંડલને આકર્ષ્ય હતા. તેમની રચેલી સંસ્કૃત અને પ્રાકૃતની સુંદર ધર્મગાથાઓ આર્ય જગતમાં અદ્યપિ માન પામે છે. એ જ્ઞાનતત્ત્વ આર્યજગતમાં સનાતન ધર્મનું મૂલ તરીકે મનાયું છે. સમ્યક્ દર્શન અને સમ્યક્ ચારિત્રનું અવલંબન જ્ઞાન ઉપર છે. સયમરૂપ કઠોર તપશ્ચર્યાથી સંસારની આસક્તિ નિર્જીવ થાય અને ચારિત્ર ધર્મનો ઉદય થાય તે જ્ઞાનના ફલ છે. એ જ્ઞાન સહિત ધર્મ જ્યારે જીવન ક્ષેત્રમાં અંકુરિત થાય છે ત્યારેજ ચારિત્રની ઉત્પત્તિ થાય છે. તે બાહેરનો આડંબર કે દેખાવ નથી, પણ તે હૃદયની એકાંત ગુફામાં રહેલી દિવ્યશક્તિ છે એ દિવ્યશક્તિ તે જ્ઞાનશક્તિજ છે. એ શક્તિથી જ શક્તિમાન છે, તેને પૃથ્વી કરતલગત છે, સ્વર્ગ તેના અંતરમાં છે, તે મનુષ્ય હોવા છતાં પણ દેવતા છે, તે સંસારી છતાં સ્વર્ગવાસી છે. જૈન શાસનમાં ચારિત્રનું મહાત્મ્ય જ્ઞાનની અપેક્ષાએ કહેલું છે. જ્યાં ચારિત્ર છે, ત્યાં આત્મ સંયમ છે, જ્યાં આત્મ સંયમ છે ત્યાં જ્ઞાન છે. જ્ઞાન સિદ્ધિનો લાભ થવાથી સમર્થ

૬૨

આત્માનંદ પ્રકાશ.

સાધકો ધર્મક્ષેત્રમાં અવતરણ કરતા હતા, ધર્મવીર આર્હત વિદ્વાનોએ જ્ઞાન સિદ્ધિ મેલવ્યા પછી ધર્માવતારનું રૂપ ધારણ કરેલું છે અને તેઓએ આ ભારત રાજ્યમાં અવતીર્ણ થઈ જ્ઞાન ક્ષેત્રને ખીલાવ્યું છે. તેમની સત્કીર્તિ અદ્યાપિ ગ્રંથ સમૃદ્ધિ સાથે પ્રસાર પામતી જોવામાં આવે છે. એ જ્ઞાનના મહોદયને સૂચવનારું મહાપર્વ જ્ઞાન-પંચમીનું છે. કાર્તિક માસની શુક્લ પંચમી તે જ્ઞાન પંચમીને નામે પ્રખ્યાત છે વિઠ્ઠલના અભિનવ વર્ષના આરંભમાંજ પ્રથમ જ્ઞાનની આરાધનાનું એ પવિત્ર પર્વ આવે છે. સંસારીઓને વર્ષ-રંભનું અને મુનિઓને ચાતુર્માસ્યની સમાપ્તિની પહેલાનું એ મહાપર્વ ભારતની જૈન પ્રજા અદ્યાપિ પ્રત્યેક સ્થલે જોજો છે.

એ જ્ઞાન પંચમીનું પર્વ કેવી રીતે કરવું જોઈએ તે સર્વ શ્રાવક બંધુઓએ જાણવું જોઈએ. તે વિષે પૂર્વાચાર્યોએ કથાના પ્રખંધોમાં સર્વ વિધિ દર્શાવ્યો છે. ભારત વર્ષમાં પ્રખ્યાત થયેલા શ્રી વિજયસેન સૂરિના લઘુ શિષ્યે જ્ઞાન પંચમીની સુંદર કથા સંસ્કૃત ભાષામાં રચેલી છે. તેમાં એ પર્વમાં જ્ઞાન ભક્તિ કરવાનો વિધિ અને કથા રૂપ ઉપદેશ ઘણો સારો આપેલો છે.

પદ્મપુરના રાજા અજિતસેનને યશોમતિ નામે રાણીથી વર-દત્ત કુમાર થયો હતો. તે કુમારને પિતાએ ઘણા ઊપાય કર્યા પણ જ્ઞાનપ્રાપ્ત થયું નહિ, અને શરીર ઉપર કાઢેનો રોગ ઉત્પન્ન થયો હતો. તેજ નગરમાં સિંહદાસ નામના શેઠને ગુણુમંજરી નામે પુત્રી હતી, તેણી જન્મથી રોગી અને મુંગી થઈ હતી. એ અરસામાં વિજયસેનસૂરિ નામે એક જ્ઞાની મુનિ આવી ચડ્યા. તેમને વાંદવાને રાજા અજિતસેન અને સિંહદાસ શેઠ પોતાના પરિવાર સાથે ગયા.

જ્ઞાન પંચમી.

૯૩

સૂરિએ તેમને ધર્મની ઉત્તમ દેશના આપી અને તેમાં આ સર્વોત્તમ જ્ઞાનપંચમીના પર્વને આરાધવા ખાસ ઉપદેશ આપ્યો. તેમાં વરદત્ત કુમારની મૂર્ખતા થવા વિષે પુછતાં તે મહામુનિ એ રાજને જણાવ્યું કે, તમારા પુત્ર વરદત્તે પૂર્વે જ્ઞાનની વિરાધના કરી છે. તેથી તેને જ્ઞાન પ્રાપ્ત થયું નથી અને તે કાઢના રોગથી પીડિત છે.

આ સમયે સિંહદાસ શેઠે પોતાની પુત્રી ગુણમંજરી રોગી અને મુંગી થવાનું કારણ પુછતાં જ્ઞાની મુનિએ તેનું પૂર્વ વૃત્તાંત કહી સંભળાવ્યું હતું. ગુણ મંજરીએ જ્ઞાનની મોટી વિરાધના કરવાથી મહાદુઃખ ભોગવ્યું હતું. ખેટકપુરમાં જિનદેવ શેઠને સુંદરી નામે સ્ત્રી હતી. તેને આશપાલ, તેજપાલ, ગુણપાલ, ધર્મપાલ અને ધર્મસાર નામે પાંચ પુત્રો હતા તેમને જ્ઞાનાભ્યાસ કરવા પિતાએ મોકલ્યા, પણ તેઓ ચપલતાથી જ્ઞાન સંપાદન કરવામાં પ્રમાદી થયા. તે સાથે પાઠશાલામાં તોફાની તરીકે પંકાયા. આથી તેના શિક્ષા ગુરૂએ તેઓને ધિક્કારી કાઢી મુકતાં તેમની માતા સુંદરીએ તેઓનો પક્ષ કર્યો અને જ્ઞાનનો અનાદર બતાવ્યો. તેવી સ્ત્રીની વર્તણૂકથી તેના પતિ જિનદેવને રીસ ચડી અને કોપથી સુંદરીની ઉપર પથ્થરનો ધા કર્યો. આથી મૃત્યુ પામી તે સુંદરી ગુણમંજરી થઈ અવતરી છે. જ્ઞાનની વિરાધનાથી તે મુંગી અને રોગપીડિત થઈ છે.

આવા સૂરીશ્વરના વચનથી તેમને જાતિ સ્મરણ થઈ આવ્યું અને તે પછી જ્ઞાનપંચમીના આરાધન માટે મુનિએ ઉપદેશ આપ્યો. વરદત્ત અને ગુણમંજરી જ્ઞાનપંચમીના આરાધનથી છેવટે ઉત્તમ ગતિ પામ્યા. વરદત્તને જીવ પુષ્કલાવતી વિજયમાં પુંડરીકિણી

૯૪

આત્માનંદ પ્રકાશ

નગરીના રાજા અમરસેનનો સુરસેન નામે પુત્ર થયો તે શ્રી સીમધર સ્વામીના ઉપદેશથી ચારિત્ર લઈ ઉત્તમ ગતિ પામ્યો. ગુણમંજરીનો જીવ મહાવિદેહ ક્ષેત્રના ઉમાવિજયમાં શુભા નગરીના રાજા અમરસિંહને ઘેર સુગ્રીવ કુમાર નામે પુત્ર થયો તે છેવટે સમૃદ્ધિવાન રાજ્ય ઉપર મહારાજ થયો તેને ચૌરાશી હજાર પુત્રો થયા. જ્યેષ્ઠ પુત્રને રાજ્ય આપી સુગ્રીવ કુમાર ચારિત્ર લઈ કેવલ જ્ઞાન પામી મોક્ષે ગયો. ઉપરના દ્રષ્ટાંતથી જ્ઞાનપંચમીનું આ મહાપર્વ કેવું સર્વોત્તમ પર્વ છે તે જણાઈ આવે છે. એ પવિત્ર પંચમી સૌભાગ્ય પંચમીના નામે પણ ઓલખાય છે. આ પર્વનું આરાધન પ્રત્યેક માણે કરવાનું છે, પણ રાગપીડિત ગુણમંજરી ઉપવાસ કરવાને અશક્ત હતી તેથી વર્ષમાં એક દિવસ આરાધન કરવા માટે તેને કહેવામાં આવ્યું હતું. તે દિવસે પાટ ઉપર જ્ઞાન અને જ્ઞાનના ઉપકરણોની સ્થાપના કરવી. તે પછી ગુરૂવર્યની પાસે આવી તેમના ચરણકમલમાં વંદન કરી ચતુર્વિધ આહારના પર્યખાણ કરવા. પછી જ્ઞાન સ્થાપનાની પૂજા કરી તેની આગલ વિવિધ પ્રકારે આરાધના કરવી. તે દિવસે ઉત્તર, પૂર્વ અથવા ઇશાન તરફ બેસી “ ॐ હ્રીં નમો નાગસ્ય ” એ પદનો બે હજાર જપ કરવો. બે પોસહ લેવાની ઈચ્છા થાય તો તે દિવસે ગણેશ પ્રમુખવિધિ થઈ શકે નહિં તેથી તે પારણાને દિવસે પૂર્વોક્તત્રિધિ કરવો. પારણાને દિવસે સત્પાત્રરૂપ સાધુને પ્રતિલાભી સાધર્મીવાત્સલ્ય કર્યા પછી પોતે પારણું કરવું એમ લખેલું છે. આ પવિત્ર પર્વનું ઉદ્ઘાપન પણ શાસ્ત્રમાં ઉત્તમ પ્રકારે લખેલું છે. ઉદ્ઘાપનના વિધિમાં પુસ્તક, રૂમાલ, પુંઠા પ્રમુખ જ્ઞાનના ઉપકરણ પ્રત્યેક

જૈન વિદ્યારંભ સંસ્કાર

૯૫

પાંચ પાંચ ગુરૂને આપના તેમજ પાંચ નોકારવાળી પણ આર્પિત કરવી એમ લખે છે.

આ મહાપર્વનું આરાધન કરવાથી સૌભાગ્ય, રૂપ, જ્ઞાન આરોગ્ય અને સાંસારિક સમૃદ્ધિ પ્રાપ્ત થાય એમ શાસ્ત્રકાર જણાવે છે. તેથી સર્વ જૈન બંધુઓએ આ પર્વ અવશ્ય આરાધવા યોગ્ય છે. ભારતવર્ષમાં જન્મ લઈ જ્ઞાન સંપાદન કરવું એજ માનવજીવનનું સાક્ષ્ય છે. પુત્રાચાર્યો જ્ઞાનને માટે નીચેનું પદ ઉંચે સ્વરે કહી શક્યા છે—

જ્ઞાનં સારં સર્વં સંસારમધ્યે જ્ઞાનં તત્ત્વં સર્વતત્ત્વેષુ નિત્યમ્ ॥

જ્ઞાનં જ્ઞાનં મોક્ષમાર્ગ પ્રદાયિ તસ્માદ્ જ્ઞાને પંચમી સા વિધેયા ॥ ૧ ॥

જૈન વિદ્યારંજન સંસ્કાર

અથવા

જૈનશાસ્ત્ર પ્રમાણે છોકરાને પ્રથમ નીશાળે બેસારવાનો વિધિ

આજ કાલ શ્રાવક વર્ગમાં છોકરાઓને નિશાળે બેસારવાનો પ્રચાર અન્યમતિઓને અનુસરીને અથવા તે તેથી પણ જીલ્લટારીતે કરવામાં આવે છે, પણ તે વિષે જૈનશાસ્ત્ર પ્રમાણે આચારદિનકર નામના ગ્રંથમાં તે વિધિ ઉત્તમ પ્રકારે દર્શાવેલ છે, તે સર્વ જૈન વર્ગને ઉપયોગી હોવાથી અહિં પ્રગટ કરીએ છીએ.

વિદ્યાજ્ઞાન સંપાદન થવામાં સંસ્કાર વિધિ બલવાન છે. યથાર્થ સ્વધર્મ પ્રમાણે કરેલો સર્વ વિધિ સફલ થાય છે અને તેમ કરવાથી

૯૬

આત્માનંદ પ્રકાશ.

તે સંસ્કારના અધિષ્ઠાયક દેવતાઓ તેને શુભ પ્રેરણા કરનારા થયા વગર રહેતા નથી.

વિદ્યાના આરંભમાં અમાસ, આઠમ, પડવે, ચૌદશ, ચૌથ, નવમી અને છઠ એ શિવાયની તિથિઓ લેવી. ગુરુ શુક અને બુધ એ ઉત્તમ અને રવિ અને સોમ એ મધ્યમ વાર લેવા. નક્ષત્રોમાં અશ્વિની, મૂલ, પૂર્વા ફાલ્ગુની, પૂર્વા ભાદ્રપદ, પૂર્વાષાઠા, મૃગશીર આર્દ્રા, પુનર્વસુ, પુષ્ય, અશ્લેષા, હસ્ત, શતભિષા, સ્વાતિ, ચિત્રા, શ્રવણ, અને ધનિષ્ઠા—એટલા નક્ષત્રો લેવા.

ઉપરના તિથિ, વાર અને નક્ષત્રને દિવસે શુભ મુહૂર્ત તથા ચંદ્રનું બલ જોઈ વિદ્યાર્થીને જે સમયે નીશાલે બેસારવો હોય તે સમયે પ્રથમ તેના ઘરમાં ગ્રહસ્થગુરુએ આવી શાંતિક પૌષ્ટિક કરવું અથવા જિનમંદિર કે ઉપાશ્રય અથવા ક્ષાંતના વૃક્ષ નીચે વિદ્યાર્થીને પૂર્વાભિમુખે કે ઉત્તરા ભિમુખ બેસારવો. દર્બના આસન ઉપર બેસારી કંકુ કે કેશરનું તિલક કરવું. ગ્રહસ્થ ગુરુએ તેની દક્ષિણ તરફ બેસવું અને વિદ્યાર્થીને ડાબી તરફ બેસારવો. પછી ગુરુએ વિદ્યાર્થીના જમણા કાનની ત્રણવાર પૂજા કરી તેને પ્રથમ સારસ્વત મંત્ર અથવા નોકારમંત્ર ગણાવવો.

પછી ગાડી, રથ, કે પાલખી ઉપર બેસારી ગાજતે વાજતે સર્વ સંબંધીઓ અને સ્નેહિઓના મંડલ સાથે જિનાલયના દર્શન કરી જ્યાં પાઠશાલા—નિશાળ હોય ત્યાં જવું, જે વરધોડો ઉપાશ્રયથી કે દેરથી ચડ્યો હોય તો પરભાર્યા પાઠશાલામાં જવું, નહિંતો દેવગુરુને વંદના કરી વાસક્ષેપ નખાવી પાઠશાલાએ જવું. માર્ગમાં યથા-શક્તિ દાન આપવું.

અપૂર્ણ.